

УДК 342.84 (477)

*М. В. Афанасьєва*

### **ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ**

Конституційне право громадян обирати та бути обраним містить у собі різні правоможності (висування на виборах в ролі кандидата, проведення передвиборної агітації, фінансування виборчої кампанії, участь в адмініструванні та спостереженні за виборчим процесом і т. ін.), реалізація яких одним суб'єктом може як сприяти здійсненню прав іншими учасниками виборчого процесу, так і обмежувати або навіть унеможливити їх повноцінну реалізацію.

У юридичній науці панує думка про те, що здійснення прав не може бути безмежним і будь-який суб'єкт при здійсненні наданих йому можливостей не повинен виходити за певні рамки, встановлені законом, заради загального блага. Ще Г. Ф. Шершеневич вказував, що «здійснення права, нічим не стиснуте, здатне відобразитися досить шкідливо на інтересах інших членів того ж суспільства, на інтересах самого суспільства» [1, с. 175].

Для запобігання безмежному здійсненню суб'єктами виборчого процесу своїх прав державою окреслюються границі реалізації уповноваженими особами можливостей, що становлять зміст суб'єктивного виборчого права. Разом з тим сутність і характер виборчих правовідносин, різноманіття фактичних життєвих ситуацій, що виникають у ході виборчих кампаній, не дозволяють законодавцеві передбачати всі можливі нюанси й тонкощі, заздалегідь визначити ту грань, на якій необхідно встановити пропорційне обмеження прав особистості заради загального блага. До того ж зайва урегульованість, інструктивність і складність виборчого законодавства справедливо критикуються [2, с. 4] та вважаються одним з недоліків системи сучасного українського виборчого права.

Суб'єктами виборчого процесу для задоволення власних політичних потреб та інтересів нерідко здійснюються діяння, які зовнішньо не порушують встановлених законодавством обмежень і заборон, але нано-

сять неправомірну шкоду іншим суб'єктам (учасникам) виборчих перегонів або суспільним відносинам у сфері проведення виборів, така поведінка отримала назву зловживання правом.

Категорія «зловживання правом» суперечливо визначається у науковій літературі, серед наявних підходів зустрічаються концепції відповідно до яких зловживання правом це різновид правопорушення [3, с. 113], самостійний вид правової поведінки [4, с. 183–184; 5, с. 413], аморальне здійснення права [6, с. 122], юридично припустимі, правомірні соціально шкідливі дії [7, с. 184], деякі дослідники взагалі заперечують наявність можливості у суб'єкта зловживати своїм правом [8, с. 160]. Таке різноманіття ускладнює вирішення питань як наукового, так і практичного характеру, одночасно роблячи проблематику зловживання правом актуальною. А. Б. Венгеров писав, що зловживання правом — явище, мало вивчене в теоретичному плані, але яке набуває часом зловіснуну, навіть згубну властивість для всієї правової системи [9, с. 431]. У свою чергу В. І. Крусс вказує, що науці прийшов час визнати, що користування основними правами та свободами може породжувати зло, заподіюючи шкоду соціальним ідеалам і деформуючи культурні цінності. Питання про допустимість такої поведінки повинне бути поставлене в один ряд з найбільш актуальними проблемами правознавства [10, с. 27].

Поняття зловживання правом є достатньо розглянутим у цивільному, цивільному процесуальному та кримінальному праві, тоді як в межах конституційного, зокрема в трудах по виборчому праву, проблеми зловживання розглядалися лише фрагментарно. Однак рівень розповсюдження подібного деструктивного явища в електорально-правовій сфері свідчить про нагальну необхідність комплексних теоретичних досліджень. Необхідно визначити правову природу та технологію здійснення зловживання суб'єктивним виборчим правом, визначити характерні ознаки, проаналізувати прояви та детермінанти цього явища у виборчому процесі.

Не вдаючись до дискусії щодо віднесення зловживання правом до правомірної чи неправомірної поведінки, в межах цієї статті обґрунтовано вважаємо позицію авторів згідно з якою зловживання правом являє собою здійснення суб'єктивного права у протиріччі з його призначенням, у результаті чого суб'єкт заподіює шкоду іншим учасникам суспільних відносин [11, с. 27], правам і законним інтересам громадян, державі і суспільству в цілому [12, с. 324].

Призначення конкретних суб'єктивних прав та свобод обумовлюється загальними та галузевими принципами права, метою і змістом правової норми і полягає у гарантуванні суб'єкту можливості задовольнити свої потреби, інтереси, не порушуючи інтересів інших осіб, суспільства і держави. Законодавець, визначаючи призначення конкретного суб'єктивного права, має вписати людські потреби у юридичні рамки, обумовлені максимально припустимими межами дозволеної поведінки [11, с. 26]. При реалізації суб'єктивного права всупереч призначенню

відбувається конфлікт між інтересами суспільства і особистості, колізії між суб'єктивним та об'єктивним правом, створюється ситуація, при якій об'єктивне право не виконує належним чином свої регулятивні й охоронні функції, а від цього страждає правопорядок у цілому.

Стосовно виборчого права, говорячи про зловживання, йдеться про реалізацію суб'єктами та учасниками виборчого процесу правових можливостей формально у межах виборчого законодавства, але не у відповідності з сутністю, метою виборчої норми. Наслідком такої реалізації є соціально негативний результат, і це не лише шкода завдана правам і законним інтересам інших учасників виборчого процесу, це і спотворення політико-правових принципів та цінностей, небезпека руйнації політичної системи, загроза стабільності конституційного ладу.

Цілком очевидно, що правильна кваліфікація діяння як зловживання правом має не тільки важливе наукове, але і практичне значення, однак вона викликає складності, обумовлені оціночним характером самого явища, відсутністю чітких законодавчих критеріїв зловживання тим або іншим правом та неоднозначністю доктринального розуміння аналізованого феномена.

Аналіз правової природи зловживання правом розкриває технологію зазначеної діяльності, яка включає в себе такі елементи, як: «потреба — інтерес — неправова мета — намір — правовий засіб — формально правова поведінка — неправовий результат».

Потреба — нестаток у тому, що необхідно для особистості, для її нормального функціонування, протиріччя між наявним і необхідним, дефіцит у чому-небудь істотному. Потреба є першоджерелом мотивації, головною рушійною силою діяльності індивіда, колективу, суспільства. Це об'єктивно обумовлений запит особистості стосовно необхідних для неї благ і діяльності по їхньому придбанню. Політичні потреби можна визначити як природні потреби людини як «істоти політичної». Це потреба в участі у житті співтовариства вільних і рівних громадян, потреба у свободі політичного вибору, політичної активності, потреба участі у діяльності політичної партії або суспільного руху, у свободі впливати на діяльність держави та у захисті від тиску державних, політичних інститутів, потреба політичної рівності у міжособистісній конкуренції і т. ін.

Усвідомлена суб'єктом об'єктивно існуюча потреба набуває ознак інтересу. В абстрактній формі інтерес виступає як спрямованість на задоволення потреби, а в конкретній формі як спрямованість на «засвоєння» предмета задоволення потреби. Стосовно виборчих суб'єктивних прав інтерес має прояв у насиченні політичних потреб шляхом отримання пов'язаних з владою благ та вигід.

Інтерес може бути як охоронюваним законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним, тобто таким, що не захищається ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами

України інтереси суспільства, держави або не відповідає Конституції чи законам України, загально визнаним принципам права. Наголос на «охоронюваності законом» чи законності того чи іншого інтересу законодавець робить не завжди, зважаючи на те, що згадувані у законах інтереси не суперечать Конституції України або впливають з її змісту. Але таке акцентування має застосовуватися завжди, коли не виключена можливість шляхом зловживання інтересами, прагненнями, використовуючи ті чи інші юридичні норми, забезпечити реалізацію незаконних інтересів [13].

Стосовно виборів об'єктом політичного інтересу виступає: виборна посада, політична діяльність партій, суспільно-політичних рухів, громадських організацій, механізми й способи проведення виборчого процесу і т. ін.; а предметом є вся сукупність електоральних процесів, явищ і подій. Вони сприймаються й оцінюються суб'єктами з погляду користності й можливості використання для досягнення своїх цілей.

Необхідність задоволення політичних потреб і інтересів веде до постановки мети. Саме через мету інтереси суб'єкта виборчого процесу «вплітаються» в зміст його діяльності. Мета може ставитися тільки свідомо, тому що вона — уявне випереджальне відображення майбутнього стану наявної дійсності, це репродукція, образ того результату, який ще не настав, але який у своїй ідеальній формі вже спонукує людину до дій, спрямованих на перенесення ідеального в матеріальну форму.

Цілеспрямованість поведінки суб'єкта має збігатися з метою правової норми, тобто цілі-причини, які ставить суб'єкт, реалізуючи суб'єктивне виборче право, мають співвідноситися з цілями-цінностями — ідеальним призначенням самого суб'єктивного права, закріпленого у законі.

В залежності від того, про якого суб'єкта виборчого процесу йдеться, можна виокремити такі цілі-цінності: для виборців це усвідомлене, зважене, вільне волевиявлення та формування представницького органу, відносно конкуруючих політичних суб'єктів (кандидатів на виборні посади, політичних партій) це забезпечення рівних можливостей у боротьбі за голоси виборців, як наслідок за отримання представницького мандата; стосовно виборчих комісій та офіційних спостерігачів — це легальна та легітимна організація та проведення виборів, встановлення об'єктивних результатів волевиявлення громадян.

Коли цілі-причини, поставлені суб'єктами виборчого процесу, обумовлені виключно власними прихованими потребами та інтересами, що не відповідають ідеї справедливості, тобто є неправовими, констатуємо наявність однієї з ознак зловживання — не відповідність призначенню норми права.

Визначивши ціль, суб'єкт зловживання правом приступає до формування плану, програми своєї діяльності, на цьому етапі обираються засоби, шляхи та способи для досягнення поставленої мети, послідовність й інтенсивність відповідних дій. Безпосередня настанова суб'єкта на дії з ідеально виробленим планом поведінки являє собою

намір. Намір — це суб'єктивно-об'єктивна, прикордонна категорія, яка відповідає за засоби для досягнення поставленої мети. Для того щоб кваліфікувати ті або інші дії як зловживання правом, необхідно звернутися до наміру суб'єкта, тому що там, а не зовні формується істинна ціль особи як суб'єкта права [14, с. 33].

За наявності множинності способів задоволення своєї тієї чи іншої потреби, інтересу у результаті боротьби мотивів обираються саме ті засоби та способи, які, на погляд суб'єкта, найбільш раціональні. При зловживанні правом внутрішня, прихована, неправова мета суб'єкта прикрита зовнішнім легальним правовим засобом. Суб'єктивні права, що належать особі на законних підставах, опиняються інструментом, використання якого приводить до реалізації поставленої неправової мети. На відміну від правопорушення, зловживання правом передбачає поведінку, яка формально не суперечить праву і ззовні «спирається» на суб'єктивне право, але результатом такого формально правового використання буде соціально-негативний результат. Ж.-Л. Бержель зазначає, що є випадки, коли особи, надаючи своїм діям повну видимість юридичної правильності, насправді використовують свої права у цілях, протилежних тим, що переслідуються позитивним правом, право не може захищати випадки, які його порушують, закони не можуть вже однією своєю буквою легітимізувати чи виправдовувати випадки ігнорування сенсу їх існування [15, с. 441, 447].

Зловживання суб'єктивним виборчим правом не порушує напряму жодну норму закону, однак при цьому суб'єктивне право здійснюється не у відповідності до конституційно закріплених політико-правових принципів: прямого, рівного, загального виборчого права при таємному голосуванні.

Під час виборів зловживання можливі на різних стадіях виборчого процесу, і переважно це стосується реалізації пасивного виборчого права з боку конкуруючих суб'єктів: вибуття кандидатів на виборну посаду безпосередньо перед днем голосування; висування кандидатів, що мають підтримку у виборців без мети подальшого отримання ними представницького мандата; поширення серед виборців під час агітації товарів формально в межах допустимого законом розміру; зловживання правом на відповідь при поширенні неправдивої інформації в засобах масової інформації; зловживання правом на подання скарг до виборчих комісій без необхідності захисту порушеного права і т. ін. Але зустрічаються зловживання і в діях виборців: голосування поза межами виборчої дільниці без наявності реальної в цьому необхідності, голосування, обумовлене матеріальною зацікавленістю, та інші.

Стосовно пасивного виборчого права широко використовуваною у виборчій практиці при висуванні кандидатів є виборча технологія «двійників», які висуваються командою одного з кандидатів і усі свої дії погоджують з нею. Двійників, які висуваються на виборах, можна поділити на кілька видів. Перші висуваються з метою ведення передвибор-

ної агітації й організаційної діяльності, спрямованої на обрання основного кандидата. Наприклад, такий кандидат використовує свій ефірний час, надану друковану площу в інтересах основного кандидата, від свого імені подає скарги на конкурентів, призначає від свого імені в допомогу основному кандидатові членів виборчих комісій, спостерігачів і т. ін. Інші кандидати-двійники чимось схожі на конкурента (прізвищем, статусом, передвиборною програмою і т. д.), частіше за всіх використовуються кандидати-двійники з однаковими прізвищами. Ця технологія застосовується з метою «розтягування» голосів виборців опонентів та розрахована, у першу чергу, на низьку інформованість виборців, що дозволяє знизити кількість голосів, відданих за основного кандидата, за рахунок того, що частина виборців ставить позначку в бюлетені напроти кандидата-двійника. На практиці кандидати-двійники підбираються таким чином, щоб їхнє ім'я (по батькові) починалося з букви, яка знаходиться ближче до початку алфавіту, і, отже, у бюлетені для голосування прізвище кандидата-двійника розташовується вище за прізвище основного кандидата. Навіть добре проінформованому виборцю важко розібратися: за кого голосувати у випадках, коли, крім однакових прізвищ, імен та по батькові, створюються також схожі місця роботи. У ході парламентських виборів 2002 р. в 47 одномандатних округах України кандидатами в депутати зареєстровані по 2, 3 і навіть 4 кандидати з однаковими прізвищами. Наприклад, на чергових виборах 31 березня 2002 р. в одномандатному виборчому окрузі № 107 намагалися зареєструватися три кандидати із прізвищем Коломієць, в одномандатному окрузі № 97 — кілька осіб із прізвищем Іщенко, у виборчому окрузі № 70 — кілька кандидатів із прізвищем Ратушняк, а в ході повторних виборів 14 липня 2002 р. в одномандатному окрузі № 18 балотувалося троє громадян із прізвищем Мірошник, серед яких двоє — з однаковим ім'ям і по батькові [16].

Аналіз цього технологічного прийому показує, що його ефективність досить висока, особливо якщо має місце гостра боротьба та розрив між кандидатами-лідерами мінімальний. Адже здебільшого виборці, ставлячи позначку в бюлетені напроти прізвища кандидата, не займаються ідентифікацією його за посадою, місцем роботи, іменем чи по батькові. Незважаючи на соціально негативний результат подібної практики, з правової точки зору формально такі кандидати не порушують закону, оскільки вони не позбавлені права бути обраними і їм не можна заборонити балотуватися, мова йде про зловживання пасивним виборчим правом. Завдання законодавця у боротьбі з технологією зловживання пасивним виборчим правом складається у тому, щоб, захистивши суб'єктивні виборчі права одного з кандидатів, не порушити при цьому права та свободи інших осіб.

Для розрізнення в бюлетенях кандидатів з однаковими прізвищами виборчими комісіями та законодавцем пропонувалися різні міри: проставляти порядковий номер перед кожним прізвищем або дозволити

використання кандидатом на виборну посаду псевдоніма, але вони виявилися малоефективними і навпаки породжували нові зловживання. Так, включивши положення про можливість реєстрації псевдоніма, російський законодавець хотів передбачити додаткові гарантії при реалізації пасивних виборчих прав, однак цим положенням відразу ж скористалися окремі кандидати та стали реєструвати для своїх кандидатів-двійників псевдоніми з певним значенним навантаженням, які вводять в оману виборців: «губернатор», «комуніст», «дійсний», «мер» тощо [17]. Ця технологія зловживання також прямо не суперечить законодавству, але її застосування призводить до обмеження права громадян на вільний вибір, тому що в цій ситуації виборці вводяться в оману щодо ідентифікації особистості кандидата.

Реалізуючи пасивне виборче право кандидати-двійники не ставлять ціллю отримання представницького мандата, єдиною прихованою метою їх дій є нанесення шкоди іншому суб'єкту виборчого процесу. І хоча формально дії кандидата-двійника не суперечать нормам виборчого законодавства, вони не відповідають призначенню пасивного виборчого права і призводять до соціально негативних наслідків.

В якості засобу обмеження чи усунення зловживання громадянином пасивним виборчим правом розглядається, наприклад, запровадження у виборче законодавство грошової (виборчої) застави. На думку Конституційного Суду України, застава застосовується з метою забезпечення відповідального ставлення громадян як ймовірних кандидатів у депутати до їх участі у виборах, сприяє прийняттю виважених рішень кандидатом у депутати щодо реалізації пасивного виборчого права, а також упереджує можливі невинуватені витрати з державних фондів [18]. Але грошова застава, на жаль, не відіграє ролі ефективного запобіжного засобу, оскільки кандидати-двійники, як правило, діють не самостійно, а як інструмент політичних сил у передвиборній боротьбі, тому очікуваний останніми неправовий результат є значно вагомішим, ніж витрачені на грошову заставу кошти.

В якості протидії зазначеному зловживанню І. В. Советніков пропонує законодавчо закріпити можливість звернення в суд зацікавлених кандидатів, виборців, виборчих комісій із заявою про скасування реєстрації кандидата-двійника як особи, що зловживає своїм правом. Але складно уявити доказову базу наявності неправомірної цілі, якщо об'єктивні дії кандидата-двійника відповідають встановленим законодавством вимогам [2, с. 21–22].

Активне виборче право, а саме право голосувати передбачає особистий, безпосередній, заснований на власному переконанні вибір виборця того або іншого кандидата, списку кандидатів політичної партії. Будь-яке використання активного виборчого права в супереч з вищевказаним його призначенням, якщо це приносить шкоду суспільно значимим цінностям або правам інших осіб, буде зловживанням правом, чим є, наприклад, «продаж» свого голосу виборцем при голосуванні.

Незважаючи на наявність у законах про вибори забороняючої норми про підкуп виборців, суб'єкти виборчої кампанії не припиняють використання виборчих технологій, пов'язаних з матеріальною зацікавленістю виборців. Якщо відносно конкуруючих політичних суб'єктів такі дії вважаються правопорушенням, то стосовно виборця забороняюча норма відсутня і мова йде про зловживання правом, оскільки такі дії виборця мають неправову ціль, суперечать принципам свободи та таємності голосування і їх наслідком є соціально негативний результат — спотворене волевиявлення громадян. У ряді європейських країн (Голландія, Швеція, Данія, Німеччина, Швейцарія) відповідальність за підкуп на виборах установлена для обох суб'єктів цієї незаконної дії — для того, хто підкупає, і того, хто підкуповується [19, с. 46–47]. Навряд чи можуть існувати аргументи на користь звільнення виборця від відповідальності за одержання винагороди залежно від «очікуваного» результату голосування. Подібна норма повинна знайти своє відображення і в українському законодавстві.

Можливість зловживання суб'єктивним правом детермінована об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Слід погодитися з А. О. Малиновським, що суб'єктивною, психологічною детермінантою зловживання правом є деформація індивідуальної правосвідомості суб'єкта у формі правового егоцентризму, який характеризується прагматичним знанням індивідом своїх прав і наявністю бажання до їх винятково утилітарного здійснення. Правовий егоцентризм обумовлює сформованість у суб'єкта специфічної правової настанови, що виражається в його готовності задовольнити свою конкретну потребу за допомогою здійснення будь-якого права будь-яким способом. Правовий егоцентризм як би «дозволяє» індивідові здійснювати суб'єктивне право як у суперечності з його призначенням, так і соціально шкідливим способом, оскільки визначає негативне ставлення індивіда до юридичних обов'язків і правових заборон. Людина на інтелектуальному, емоційному або вольовому рівні активно приймає ту частину права, що, образно виражаючись, потурає його потребам і одночасно рішуче відкидає іншу частину права, що «заважає жити». У результаті виходить, що суб'єкт ставиться до права в цілому як до нормативного регулятора й позитивно, і негативно. Для егоцентричної особистості потреби інших людей, їхні права та свободи, а також інтереси суспільства як би не існують [11, с. 46].

Ще з часів римського права вважається, що ідеальним засобом боротьби із зловживанням є «добрі звичаї» та «добра совість» суб'єктів права, засновані на кращих людських спонуканнях. Тому перешкодою на шляху цього негативного явища може стати належний рівень правосвідомості, яка має ціннісно-орієнтаційне значення у поведінці суб'єкта права [20, с. 21], та електорально-правова культура як готовність дотримуватися і виконувати виборчі закони, поважати права інших суб'єктів, виконувати свої обов'язки. Сучасна ситуація в країні, пов'язана з реалізацією виборчого права, характеризується дефіцитом елек-

торально-правової культури, для мінімізування якого необхідно використовувати найрізноманітніші форми роботи із громадянами: правовий всеобуч, пропаганду виборчого права, правовиховну роботу, спрямовану на підвищення громадянської самосвідомості, впевненості у необхідності та дієвості участі у вирішенні спільних справ.

До об'єктивних детермінант зловживання виборчим правом можна віднести недосконалість законодавства в частині встановлення відносно визначених меж здійснення суб'єктивного права, заснованих на диспозитивному методі правового регулювання, які дають можливість суб'єкту використовувати надане йому суб'єктивне виборче право на власний розсуд з неправовою метою на цілком законних підставах. Встановлення додаткових законодавчих заборон та обмежень принципово не буде сприяти викорінюванню зловживань, більш того може привести до виникнення нових способів деструктивної поведінки у виборчому процесі, що варто враховувати при конструюванні нових виборчих норм, заздалегідь передбачаючи можливі міри протидії таким діям.

З метою запобігання зловживанню правом у виборчому процесі в законодавстві про вибори необхідно закріпити принцип неприпустимості зловживання правом і наділити судові органи та виборчі комісії повноваженнями по припиненню діянь, заснованих на зловживанні.

Зловживання правом у виборчому процесі відноситься до негативних явищ сучасної правової реальності, яке підриває основи народовладдя, загрожує конституційній законності та правопорядку, призводить до поширення правового нігілізму та абсентеїзму серед громадян. Протидія зловживанням суб'єктивним виборчим правом, розробка дієвих механізмів запобігання проявам цього деструктивного явища є насущною потребою Української держави та громадянського суспільства.

#### Л і т е р а т у р а

1. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Фирма «СПАРК», 1995. — 556 с.
2. Советников И. В. Злоупотребление правом в избирательном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / И. В. Советников. — М., 2006. — 26 с.
3. Текаев Х. А. Злоупотребление правом / Х. А. Текаев // Проблемы реализации права : межвуз. сб. науч. работ / Свердлов. юрид. ин-т им. Р. А. Руденко. — Свердловск : СЮИ, 1990. — С. 112—116.
4. Янев Я. Правила социалистического общежития (их функции при применении правовых норм) / Я. Янев. — М. : Прогресс, 1980. — 281 с.
5. Теория государства и права / [С. С. Алексеев, С. И. Архипов, Г. В. Игнатенко и др.]; под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М. : Изд. группа ИНФРА — М-НОРМА, 1997. — 570 с.
6. Шрам В. П. Интересная книга о злоупотреблении правом / В. П. Шрам // Государство и право. — 1997. — № 4. — С. 122—124.
7. Сенников И. Е. Злоупотребление правом и социально допустимое поведение граждан [Электронный ресурс] / И. Е. Сенников // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Право». — 2002. — № 1. — С. 178—187. — Режим

- доступа : [http://www.cir.nnov.ru/pages/e-library/vestnik/99990195\\_West\\_pravo\\_2002\\_1\(5\)/B\\_21.pdf](http://www.cir.nnov.ru/pages/e-library/vestnik/99990195_West_pravo_2002_1(5)/B_21.pdf).
8. Малейн Н. С. Юридическая ответственность и справедливость / Н. С. Малейн. — М. : Манускрипт, 1992. — 204 с.
  9. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. — [3-е изд.]. — М. : Юриспруденция, 2000. — 528 с.
  10. Крусс В. И. Актуальные аспекты проблемы злоупотребления правами и свободами человека / В. И. Крусс // Государство и право. — 2002. — № 7. — С. 46–53.
  11. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом как юридический феномен : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. А. Малиновский. — М., 2009. — 52 с.
  12. Общая теория права и государства : учебник / [В. С. Афанасьев, А. Л. Герасимов, В. И. Гойман и др.] ; под ред. В. В. Лазарева. — [3-е изд.]. — М. : Юристь, 2001. — 520 с.
  13. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охорону вальний законотворення) // Офіційний вісник України. — 2004. — № 50. — Ст. 3288.
  14. Волков А. В. Цель и средства при злоупотреблении правом: философско-правовой подход / А. В. Волков // Философия права. — 2009. — № 4. — С. 31–35.
  15. Бертельс Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бертельс ; под ред. В. И. Даниленко ; [пер. с фр. Г. В. Чуршукова]. — М. : Изд. дом NOTA BENE, 2000 — 576 с.
  16. Звіт Комітету виборців України про порушення під час виборчої кампанії по виборах народних депутатів України 2002 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cvu.kiev.ua>.
  17. Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме Российской Федерации : Федеральный Закон № 67-ФЗ от 12 июня 2002 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. — 1997. — № 38. — Ст. 4339.
  18. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002 у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про виборчу заставу) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v002p710-02>.
  19. Мачковский Л. Г. Уголовная ответственность за воспрепятствование осуществлению избирательных прав в России и за рубежом / Л. Г. Мачковский // Юридический мир. — 2002. — № 3. — С. 43–48.
  20. Тимошенко В. І. Деформація індивідуальної правосвідомості як передумова зловживання правом / В. І. Тимошенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 3. — С. 13–22.

#### А н о т а ц і я

**Афанасьєва М. В.** Зловживання правом у виборчому процесі. — Стаття.

Зловживання правом — суперечливе наукове поняття, майже не досліджене в межах виборчого права, але широко розповсюджене на практиці. Стаття розкриває особливості та технологію зловживання правом у межах виборчого процесу, аналізує приклади зловживання активним та пасивним виборчим правом. Автором пропонується законодавчо закріпити принцип неприпустимості зловживання правом у виборчому процесі.

*Ключеві слова:* вибори, виборчий процес, зловживання виборчим правом, електорально-правова культура.

А н н о т а ц и я

**Афанасьева М. В. Злоупотребление правом в избирательном процессе.** — Статья.

Злоупотребление правом — противоречивое научное понятие, практически не исследованное в рамках избирательного права, но широко распространенное на практике. Статья раскрывает особенности и технологию злоупотребления правом в рамках избирательного процесса, анализирует примеры злоупотребления активным и пассивным избирательным правом. Автором предлагается законодательно закрепить принцип недопустимости злоупотребления правом в избирательном процессе.

*Ключевые слова:* выборы, избирательный процесс, злоупотребление избирательным правом, электорально-правовая культура.

S u m m a r y

**Afanasyeva M. V. Abuse of the right in the electoral process.** — Article.

Abuse of the right — a contradictory scientific concept, practically no analyze on the subject of the electoral process, but a widespread in practice. The article reveals the characteristics and technology of the abuse of the right in the electoral process, analyzed examples of abuse of the active and passive electoral right. The author is propose incorporated the principle of non-abuse of rights in the electoral process into the legislation.

*Keywords:* elections, electoral process, the abuse of the electoral right, electoral-legal culture.